

معرفی کتاب

اسناد روابط تاریخی ایران و پرتغال

(سال‌های ۱۵۰۰ تا ۱۷۵۸ م.)

● فضل‌الله براقی

- اسناد روابط تاریخی ایران و پرتغال (سال‌های ۱۵۰۰ تا ۱۷۵۸ م.)
- ترجمه و تنظیم: مهدی آقا محمد زنجانی
- ناشر: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ اول، ۱۳۸۲
- ۴۰۸ ص، ۱۸۸۰ ریال. شابک: ۹۶۴-۳۶۱-۱۸۱-۷

کتاب مشتمل بر گفتار مترجم، دیباچه، منابع، علائم اختصاری دست‌نوشته‌ها، مراکز تهیه مندرجات کتاب، معرفی اسناد و کتب مربوط به روابط ایران و پرتغال بین سال‌های ۱۵۰۰ تا ۱۷۵۸، بخش مطالعاتی شامل مقاله‌ها و کتب محققین جدید پرتغالی و در آخر فهرست اعلام است. کتاب هم‌چنین منضم به تصاویر نامه‌ها، مسیرهای دریایی ناوگان‌های پرتغالی، فرماندهان پرتغالی، خلیج فارس و دیگر شهرها و سفرنامه‌های پرتغالی است. دولت ایران در سال ۱۹۷۲ م. / ۱۳۵۲ ش. از دولت پرتغال درخواست کرد که تحقیقی مشترک درباره اسناد روابط تاریخی میان ایران و پرتغال انجام دهند. بنابراین مؤسسه گلبانکیان به دعوت دولت و وزارت امور خارجه پرتغال، با توجه به فرصت کم موجود و مشکلاتی که در این راه وجود داشت، از تعدادی محقق و مورخ پرتغالی آگاه از دوران تاریخی مذکور دعوت به همکاری نمود. (دیباچه ص ۳)

با توجه به این که تا قبل از این اقدام، هیچ‌گونه مطالعه و پژوهش منسجمی درباره‌ی روابط ایران و پرتغال انجام نشده بود (دیباچه ص ۳) و فرصت کم و مشکلات دیگر، تلاش محققین قابل تقدیر است. با این حال مستندات منتشر نشده و آثار چاپی روابط ایران و پرتغال بسیار گسترده می‌باشند و در این مجموعه به دلیل محدودیت زمانی و تهیه قسمت اعظم آن توسط یک نفر، اسناد به صورت خلاصه ذکر شده و به منابع دیگری مانند «امور شورای هند و یا کتب دریانوردی» و کتب تاریخی خطی مراجعه نشده است. (دیباچه ص ۹)

متأسفانه مترجم اشاره نکرده است که مجموعه گردآوری شده در همان سال ۱۹۷۲ به فارسی ترجمه شده، یا این که مجموعه فقط به زبان پرتغالی در لیسبون تهیه گشته است.

مجموعه توسط محققین پرتغالی و با مراجعه به مراکز جمع‌آوری اسناد، کتابخانه ملی پرتغال و هم‌چنین برخی منابع در خارج از پرتغال از جمله پاریس، مادرید و لندن تهیه و سعی شده تا حد امکان از منابع مرتبط با ایران استفاده شود. (دیباچه ص ۹)

اسناد به ترتیب سال تنظیم شده است و سال‌های ۱۷۵۸ - ۱۵۰۰ م. برابر با ۱۱۷۰ - ۹۰۶ هـ. ق.، یعنی تمام دوره‌ی صفویه تا اوایل سلطنت شاهرخ افشار شامل می‌شود.

در مجموعه اسناد، به اختصار به موضوع نامه‌ها، گزارش‌ها، سفرنامه‌ها و کتب دست اول اشاره شده و محققان از طریق این مجموعه می‌توانند به اسناد، سفرنامه‌ها و کتب مورد نظر خود در کتابخانه‌ها، آرشیوها و موزه‌ها دست یابند و در واقع نوعی راهنما برای محققین محسوب می‌شود.

مترجم در دیباچه به کمبودهای مجموعه، از جمله عدم وجود یک فهرست اشاره کرده است. نامه‌های گردآوری شده در این مجموعه از ارزش یکسانی برخوردار نیستند، از یک طرف نامه‌هایی هستند که به ویژگی خاص و اساسی دوران حضور پرتغالی‌ها در خلیج فارس اشاره دارند و از طرف دیگر نامه‌های گردآوری شده به ویژگی انسانی و سایر موارد توجه کرده‌اند. (دیباچه ص ۹)

اگر چه اسناد بر اساس سال تنظیم شده، می‌توان آن‌ها را از

اهمیت تجارت برای دولت پرتغال از آن جا آشکار می شود که صفحه های بسیاری از مجموعه ی «اسناد روابط تاریخی ایران و پرتغال» به تجارت و اهمیت تجاری هرمز اختصاص دارد

مهم ترین عاملی که منجر به ایجاد روابط سیاسی و دیپلماتیک میان ایران و کشورهای اروپایی و پاپ شد، وجود یک دشمن مشترک سرسخت به نام امپراتوری عثمانی بود

در دوره ی شاه عباس اول برای انعقاد قرار داد بازرگانی و فروش ابریشم و مقابله با ترکان، سفرایی به کشورهای اروپایی از جمله پرتغال و اسپانیا اعزام گردید

و فرانسه برای دست یابی به ثروت و کالاهای گران قیمت شرق به ویژه ادویه، ابریشم و پارچه به سوی شرق و به خصوص هندوستان و چین یادبان کشیدند.

آن ها برای چپاول بیشتر این مناطق از زور اسلحه آتشین و توپ استفاده نمودند، چراکه حرص و آرزو استعمارگران تمامی نداشت و برای توجیه اعمال جنایت کارانه و قبیح خود ویا به دلیل اعتقادات مذهبی خود از حربه مذهب و تبلیغ آیین مسیحیت استفاده می کردند. در این راه راه پاپ های کاتولیک نیز به حمایت از استعمارگران پرداختند.

اهمیت تجارت برای دولت پرتغال از آن جا آشکار می شود که صفحه های بسیاری از مجموعه اسناد به تجارت و اهمیت تجاری هرمز اختصاص دارد. هرمز محل تجارت هند بود و تجار ایرانی از هند کالاهایی مانند فلفل، زنجبیل، برنج، پارچه و به ویژه ادویه به هرمز وارد می کردند. (ص ۴۶) در مقابل از هرمز اسب، مروارید و ابریشم به بنادر هند صادر می شد و مردم هرمز به رغم آب و هوای بد منطقه، ثروت زیادی اندوخته بودند.

اهمیت تجارت هرمز به حدی بود که در اسناد پرتغالی ها بر ضرورت وجود یک نیروی دریایی بزرگ برای گشت زنی بین پرسیا و عربیا جهت کنترل هرمز و کشتی های حامل ادویه تأکید شده است. (صص ۴۳-۴۲)

بر اساس اسناد موجود، پرتغالی ها در اوایل به تجارت اسب علاقه زیادی داشته اند. از جمله آلبوکرک به دون مارتینو کاشتنو برانکو می نویسد: تجارت اسب استفاده نامشخصی دارد، چراکه از

جنبه های تجاری، نظامی و سیاسی و مذهبی نیز بررسی کرد. پس از آن که جهان با میانجی گری پاپ الکساندر ششم در سال ۱۴۹۳ میان پرتغال و اسپانیا تقسیم شد، غرب سهم اسپانیا و شرق قسمت پرتغال گردید.^۱ دریانوردان پرتغالی برای یافتن راهی جدید برای رسیدن به ثروت های شرق و به ویژه هندوستان، که در اثر تسلط ترکان عثمانی بر دولت بیزانس و قسطنطنیه در سال ۱۴۵۳ م. مسدود شده بود، به تکاپو افتادند. سرانجام در سال ۱۴۸۷ م. / ۸۹۲ هـ. ق. بارتلمی دیاز بر اثر فشار توفان از منتهی الیه جنوب آفریقا گذشت، اما به سرزمین هند نرسید.

راه دیاز را واسکود وگاما، دریانورد پرتغالی دیگری ادامه داد و به کمک یک ملاح راهنمای اهل عمان به نام شهاب الدین احمد بن ماجد نجدی توانست در تاریخ ۲۰ ماه مه ۱۴۹۸ م. / ۲۸ رمضان ۹۰۳ هـ. ق. به بندر کالیکوت در ساحل غربی هند برسد. او به تدریج قسمت هایی از هند از جمله بندر گوارا را تصرف کرد و سنگ نخستین استعمار نهاده شد و دست اعراب عمان و مصر را از آب های اقیانوس هند و خلیج فارس قطع نمود.^۲ بنابراین پرتغالی ها نخستین استعمارگران اروپایی بودند که به شرق پا نهادند و به استعمار شرق و مردم آن نقاط پرداختند، حال آن که اسپانیایی ها برای یافتن هند و رسیدن به شرق قاره امریکا را کشف کرده و به استثمار و قتل عام سرخ پوستان بومی آنجا پرداختند و شیوه استعمار قدیم را بنیان نهادند.

با مطالعه تاریخ قرون وسطی و تاریخ استعمار در می یابیم که کشورهای استعماری پرتغال و اسپانیا و به دنبال آن ها هلند، بریتانیا

▲ نقشه قشم در کتاب حکومت هند شرقی، موزه بریتانیکو، از کتاب اسناد روابط تاریخی ایران و پرتغال

هر فرد ساحل عربستان تا گوا سیصد، چهار صد و پانصد در صد سود دارد و در نامه دیگری به دون مانوئل اول می نویسد هر کس اسب های ایرانی را در اختیار داشته باشد، حکومت دکن نارسینگ را در دست خواهد داشت. (ص ۵۷)

از دوره ی شاه عباس به بعد ابریشم نقش مهمی در روابط ایران و پرتغال و تجارت ایفا کرد. (صص ۲-۳۰۱) پرتغالی ها بر سر اخذ امتیاز ابریشم در خلیج فارس رقابت شدیدی با هلندی ها داشتند که حتی به درگیری های نظامی نیز انجامید. (ص ۲۳۵)

بسیاری از نامه ها و اسناد جنبه نظامی و سیاسی دارند، از جمله تصرف هرمز توسط پرتغالی ها در سال ۱۵۰۷ و پیمان صلح بین آفونسو د آلبوکرک و خواجه عطار در دهم اکتبر ۱۵۰۷.

مهم ترین عاملی که منجر به ایجاد روابط سیاسی و دیپلماتیک میان ایران و کشورهای اروپایی و پاپ شد، وجود یک دشمن مشترک سرسخت به نام امپراتوری عثمانی بود. تعدادی از نامه های رد و بدل شده میان نایب السلطنه هند و پادشاه پرتغال و پاپ به روابط میان ایران و عثمانی و جنگ های میان دو کشور پرداخته است. از جمله نامه ای که در ۱۵۰۹ فرانسیسکو د آلمیدا به دون مانوئل اول نوشته و خیر شکست ارتش عثمانی از ایرانی ها و نابودی آن ها را داده است. (ص ۴۴)

پس از تصرف هرمز توسط آلبوکرک، روابط مستقیمی میان نایب السلطنه هند و دولت پرتغال با شاه اسماعیل اول برقرار شد. هدف از این روابط، ایجاد اتحاد و دوستی میان پرتغال و ایران، تمایل به کمک نظامی جهت مقابله با امپراتوری عثمانی و نیز درخواست از شاه اسماعیل برای حمایت از مسیحی ها و فعالیت های بازرگانی بود. (ص ۴۷)

اتحاد با پرتغالی ها برای مقابله با عثمانی ها به حدی برای شاه اسماعیل حیاتی بود که بنا بر مصلحت زمان، از دست دادن هرمز را تحمل نمود و نه تنها اقدامی علیه پرتغالی ها انجام نداد، بلکه در جلب حمایت آن ها نیز کوشید. (ص ۵۱) البته دلایل دیگری مثل درگیری ایران در دو جبهه جنگ و در اختیار نداشتن ناوگان دریایی مجهز به توپ و اسلحه آتشین نیز بی تأثیر نبود.^۳

نکته جالب این که در این نامه ها شاه اسماعیل اول و شاه طهماسب اول ملقب به صوفی و شیخ هستند. (ص ۵۱) در عهد شاه طهماسب اول فعالیت های مبلغین مسیحی در هرمز شدت یافت (صص ۳۲-۲۲۹)

در عهد شاه طهماسب نیز پاپ و پادشاه پرتغال برای رسیدن به تفاهم برای مقابله با ترک ها کوشش هایی صورت دادند. (ص ۲۴۸) شاه طهماسب به رغم میل باطنی خود، برای بیرون راندن

عثمانی ها از خلیج فارس با پرتغالی ها متحد شد که نتیجه آن دست یابی به قطیف در ساحل جنوبی خلیج فارس و بیرون راندن ترک ها از آن جا بود.^۴

در عهد شاه اسماعیل دوم تحولات مهمی در پرتغال روی داد، اگر چه در شرق و مستعمرات پرتغال تأثیری نداشت. در پرتغال، کاردینال هنریک پس از دو سال سلطنت در سال ۱۵۸۰ / ۹۸۸ درگذشت و چون وارثی نداشت، فیلیپ دوم پادشاه اسپانیا به نام حفظ سلطنت پرتغال آن کشور را ضمیمه سلطنت خویش کرد و در تاریخ پرتغال عنوان فیلیپ اول یافت و پرتغال از این تاریخ تا سال ۱۶۴۰ / ۱۰۵۰ جزو قلمرو پادشاه اسپانیا شد.^۵

روابط ایران و پرتغال در دوره ی سلطنت شاه اسماعیل دوم و سلطان محمد خدابنده در حال رکود بوده است، در حالی که تعداد بسیار زیادی از اسناد، یعنی از صفحه ۲۸۷ تا ۳۲۵ کتاب، به دوران پادشاهی ۴۲ ساله شاه عباس اول، به خصوص درگیری ایرانی ها و انگلیسی ها با پرتغالی ها و فتح قشم، هرمز و گومبرون توسط امامقلی خان حاکم فارس به کمک انگلیسی ها مربوط می شود.

در دوره ی شاه عباس اول برای انعقاد قرارداد بازرگانی و فروش ابریشم و مقابله با ترکان عثمانی، سفرایی به کشورهای اروپایی از جمله پرتغال و اسپانیا اعزام گردید. پس از آن که شاه عباس از اعزام آنتونی شرلی و حسین علی بیگ بیات به اروپا به دلیل اختلاف نظر طرفی نیست^۶، رابرت شرلی را به کشورهای اروپایی از جمله اسپانیا و پرتغال فرستاد. بر خلاف دیگر کشورها، دربار اسپانیا نسبت به رابرت شرلی به دلیل انگلیسی بودن بدبین بود و با او به احترام برخورد نکرد، در نتیجه رفت و آمدها به نتیجه ای نرسید.^۷

شاه عباس برای باز پس گرفتن هرمز از پرتغالی ها، با انگلیسی ها متحد شد و سرانجام هرمز در ۱۲ می ۱۶۲۲ بدون هیچ گونه مقاومتی سقوط کرد. (ص ۳۱۰) اهمیت هرمز برای پرتغالی ها به حدی بود که هرمز را به همراه عدن و مالاکاسه حوزه مهم فعالیت پرتغال در مشرق زمین می دانستند (ص ۳۰۸) و از دست رفتن آن را غمناک تر و دردناک تر از هر شکستی یاد کرده اند. (ص ۳۰۸)

بعد از مرگ شاه عباس اول، پرتغالی ها تلاش هایی برای تصرف قشم و هرمز صورت دادند که به شکست انجامید. (صص ۳۴۳-۳۲۵-۳۲۲). برای برتری بر هند و خلیج فارس نیز، درگیری های دریایی میان پرتغالی ها با انگلیسی ها و هلندی ها روی داد که به صدمه دیدن هر دو طرف انجامید. (ص ۳۲۴)

پرتغالی ها که هرمز، گومبرون و قشم را از دست داده بودند، تمام سعی خود را به کار بردند تا حداقل بندر کنگ، بحرین و مسقط را حفظ کنند و سیطره دریایی و تجاری خود را در خلیج فارس اعمال

کتاب «اسناد روابط تاریخی ایران و پرتغال» منبع دست اولی برای مطالعه روابط ایران و پرتغال در دوره صفویه و حکومت های محلی خلیج فارس مثل ملوک هرمز، حکام لار و اعراب مسقط محسوب می شود

مسیر دریانوردی پرتغال به سمت هند، قرن شانزدهم

اهمیت هرمز برای پرتغالی‌ها به حدی بود که هرمز را به همراه عدن و مالاکاسه میدان مهم فعالیت پرتغال در مشرق زمین می‌دانستند و از دست رفتن آن را غمناک‌تر و دردناک‌تر از هر شکستی یاد کرده‌اند

متعدد عربی و هم چنین گمرک کنگ به پرتغالی‌ها می‌دانست. (ص ۲۵۳)

شاه طهماسب دوم هم پس از پیروزی بر اشرف افغان، در صدد اتحاد با پرتغالی‌ها برآمد تا بتواند موقعیت خود را مستحکم کند. (ص ۳۷۹) اما با به قدرت رسیدن نادر و سقوط صفویه و نیز قدرت یافتن هلندی‌ها و انگلیسی‌ها در خلیج فارس، پرتغالی‌ها به اجبار خلیج فارس را ترک کردند و از صحنه سیاست جهانی و استعماری خارج شدند.

بسیاری از نامه‌ها و اسناد پرتغالی‌ها نیز جنبه مذهبی دارند. آن چنان که از محتوای اسناد برمی‌آید، یکی از مهم‌ترین اهداف پرتغالی‌ها در مشرق، اشاعه مسیحیت و یافتن سرزمینی به نام پرشتوژوان (Prestogoa) بود که بنا به عقیده مترجم، پرتغالی‌ها آن را سرزمین موعود مسیحیت در مشرق زمین (احتمالاً اتیوپی) می‌دانستند و مسیحی‌ها با جست و جوی آن و اتحاد با آن سرزمین به دنبال تشکیل جبهه واحدی جهت مقابله با اسلام بودند. (ص ۶۱) اهمیت این موضوع از آن جا آشکار می‌شود که در چهاردهم سپتامبر ۱۵۱۴ پاپ لئون دهم به درخواست دون مانوئل اول، برای آن‌ها که در فتوحات آفریقا، اتیوپی، عربستان، ایران و هند شرکت نموده بودند، بخشش ابدی اعطا کرد. (ص ۶۶) پاپ لئون دهم در نامه‌ای به دون مانوئل اول در سوم نوامبر ۱۵۱۴، به پیروزی ترک‌ها بر شاه اسماعیل اول اشاره کرد و به پادشاه پرتغال توصیه می‌کند که برای حفظ مسیحیت با ترک‌ها به مقابله بپردازد. (ص ۶۹)

کنند. (صص ۲۸-۳۲۶ و ص ۳۴۶) در عهد شاه صفی عایدات بندر کنگ و اجازه ساخت قلعه و دارالتجاره و نیمی از عایدات صید مروارید بحرین به پرتغالی‌ها واگذار شد.^۸ اما پس از شورش اعراب مسقط، شاه بندر کنگ هم از پرداخت تعهد سرباز زد، تا این که در ۱۶۸۰/۱۰۹۱ شاه سلیمان صفوی فرمانی مبنی بر تأیید قرارداد مزبور صادر کرد. (صص ۴۹-۳۴۷)

از دست رفتن هرمز آن قدر سخت بود که ۷۳ سال پس از آن در هجدهم مارس ۱۶۹۵ پادشاه پرتغال به نایب السلطنه هند متذکر می‌شود: «یا هرمز را تحویل شما بدهند و یا آن که به خاطر حفظ آبروی نیروی دریایی من و بدون آن که با شاه ایران درگیر شده و یا رابطه خود را گسسته نمایم آن‌جا را به تصرف در آورید.» (ص ۳۵۲)

نایب السلطنه هند در پاسخ به شاه پرتغال در هشتم ژانویه ۱۶۹۶ در مورد استقرار پرتغالی‌ها در هرمز می‌نویسد «تجارت در هرمز ذکاوت و هوشمندی می‌طلبد.» (ص ۳۵۳) در همین حال پرتغالی‌ها با دولت ایران برای سرکوبی اعراب مسقط که به بنادر ایران از جمله هرمز، کنگ و قشم حمله می‌کردند، به توافق رسیدند. نایب السلطنه هند فتح مسقط را به مفهوم تحویل بنادر

حتی پاپ در پنجم نوامبر ۱۵۱۴ با تمامی سفرای اروپایی جلسه‌ای در خصوص پیروزی ترک‌ها بر ایران و ضرورت خاتمه اختلاف میان پادشاهان مسیحی و اشاعه جنگ علیه ترک‌ها برگزار کرد. (ص ۷۰)

خصومت پرتغالی‌ها نسبت به اسلام از نامه آلبوکرک به دون مانوئل اول آشکار می‌شود که در آن به تسخیر بحرین و براندازی اسلام از آن جا اشاره کرده است. (ص ۶۷) در قرارداد دوارت دمنزیس فرماندار هند با حکمران هرمز در مدینه به تاریخ پانزدهم جولای ۱۵۲۳ قید شده است که همه مسیحی‌هایی که در تمام نقاط حکمرانی هرمز مسلمان شده‌اند، به فرمانده پرتغالی تحویل داده شوند و مسلمانان و سایر ادیان (غیر مسیحی) از حمل سلاح محروم باشند. (ص ۱۸۲)

پرتغالی‌ها نسبت به یهودیان نیز خصومت داشتند. نکته دیگر این که خصومت و رقابت شدیدی میان ارامنه مسیحی و فرقه‌های مسیحی کاتولیک مانند کارملی‌ها، آگوستین‌ها و... وجود داشته

است. پرتغالی‌ها که نسبت به مسیحی‌های کاتولیک در ایران حساس بودند و حمایت از آن‌ها را وظیفه خود می‌دانستند، از دولت ایران حمایت از مسیحی‌های کاتولیک در برابر ارامنه متعصب یا مسلمانان را خواستار بودند. (صص ۳۶۱-۵۸-۳۵۷)

صفحات بسیاری از کتاب (از جمله صص ۲۷۵-۱۸۵) به موضوع‌هایی چون اشاعه مسیحیت، ایجاد کلیسا، کمک‌های غذایی، جنسی و نقدی به زنانی که مسیحی شده‌اند، ضرورت اعزام مبلغین مذهبی و مناظره با یهودیان و تلاش برای مسیحی کردن حکمران هرمز مربوط است.

نامه‌های بسیاری نیز از آلبوکرک به مأمورین خود در هرمز وجود دارد که موضوع آن‌ها دستور اهدای پاداش و پول به اطرافیان سلطان هرمز، ساخت کلیسا، زنان گرویده، به آیین مسیحیت و قیمت اجناس مثل حصیر مکه، صمغ و خرما مسقط است. (صص ۱۸۹-۷۳) در این نامه‌ها با پول‌ها و اوزان رایج در پرتغال و مستعمرات پرتغال آشنا می‌شویم.

علاوه بر روابط سیاسی، نظامی، تجاری و مذهبی ناخواسته، تأثیرات متقابل فرهنگی و زبانی نیز میان ایرانی‌ها و پرتغالی‌ها روی داده است. چنان که در اسناد اشاره شده، بسیاری از مردم هرمز، گومبرون و شیراز به زبان پرتغالی صحبت می‌کرده‌اند. (ص ۲۲۹) در بخش مطالعاتی به چند کتاب اشاره شده که درباره‌ی تأثیر لغات پرتغالی بر زبان‌های آسیایی و بالعکس است. (صص ۹۱-۳۹۰) کشیشی به نام ژو نیمیوشاویر که کتاب آینه حقیقت را به فارسی نوشت (ص ۳۲۶) در نامه‌ای بر ضرورت یادگیری زبان فارسی تأکید می‌کند. (ص ۲۵۸) پرتغالی‌ها نیز مانند دیگر کشورهای اروپایی علاقه بسیاری به فرش ایرانی داشته‌اند و دون مانوئل اول در ۱۵۰۹ دستور یافت فرشی را در مورد هرمز داده است (ص ۴۱)

اگر چه همان گونه که مترجم اشاره کرده است، مجموعه اسناد کامل نمی‌باشد و به دلیل فرصت کم تمامی اسناد معرفی نشده است و اسناد از ارزش یکسانی نیز برخوردار نیستند، با این حال اسناد معرفی شده در کتاب که در آرشیوها، کتابخانه‌ها و موزه‌های سراسر جهان وجود دارند، باید به عنوان منبع دست اول مورد مطالعه محققین دوره‌ی صفویه، به ویژه پژوهشگرانی که به روابط ایران و پرتغال در دوره‌ی صفویه و حکومت‌های محلی خلیج فارس مثل ملوک هرمز، حکام لار و اعراب مسقط می‌پردازند، قرار گیرد. زیرا اطلاعات ارزشمند و مفیدی را در اختیار محققین قرار می‌دهد. مترجم هم چنین برای تسهیل کار دانشجویان و محققین به ارائه فهرست منابع، علائم اختصاری دست نوشته‌ها، مراکز تهیه مندرجات کتاب، بخش مطالعاتی، معرفی کتاب‌های محققین

جدید پرتغالی درباره روابط ایران و پرتغال و تهیه فهرست اعلام پرداخته است، در حالی که مجموعه اسناد فهرست نداشته و این اقدام مترجم از نکات مثبت کتاب محسوب می‌شود. مترجم تا حد ممکن سعی نموده است که به توضیح پول‌های رایج پرتغال مانند کرو زادو پارداو و اوزانی مانند کینتال و واحدی برای مایعات مثل Almude بپردازد.

از نکات مثبت مجموعه اسناد این است که در پایین هر یک از اسناد و نامه‌ها، مشخصه‌های آن از جمله نام آرشیو، مراکز نگهداری، جلد و صفحه ذکر شده است که محققین با کمک این مشخصه‌ها می‌توانند به اصل اسناد دسترسی پیدا کنند. با این وجود کتاب دارای اشتباهات چاپی متعددی است، از جمله مغولستان به جای موغستان (ص ۲۸۵)، گویا به جای گوا (ص ۴۷) شهر بندر و شباندار به جای شاه بندر (صص ۴۹-۳۴۷)، خان به جای خوان (ص ۳۳۵) کمت به جای کمک (ص ۳۲۷) سال ۶۴۳ به جای ۱۶۴۳ (ص ۶)، که امید است در چاپ‌های بعدی اصلاح شود.

مطالعه کتاب و اسناد به عنوان منبع دست اول به دانشجویان و محققین دوره‌ی صفویه و به ویژه علاقه‌مندان به روابط ایران و پرتغال و حکام محلی خلیج فارس توصیه می‌شود. البته تحقیقات جدید تاریخی مانند تاریخ روابط ایران و اروپا در دوره‌ی صفویه نوشته نصرالله فلسفی، تاریخ ایران و جهان و کتاب روابط سیاسی و اقتصادی ایران در دوره صفویه نوشته دکتر عبدالحسین نوایی و تاریخ ملوک هرمز اثر دکتر محمد باقر وثوقی نیز در این حوزه کتاب‌هایی مفید محسوب می‌شوند.

پی نوشت‌ها:

- ۱- اصفهانیان، داوود، تحولات اروپا در عصر رنسانس، چ دوم، تبریز: انتشارات دانشگاه تبریز، ۱۳۷۵، ص ۳۰.
- ۲- نوایی، عبدالحسین، روابط سیاسی، اقتصادی ایران در دوره‌ی صفویه، انتشارات سمت، ۱۳۷۷، صص ۸۰-۷۸.
- ۳- همان، صص ۴-۸۳.
- ۴- همان، ص ۸۸.
- ۵- همان، ص ۸۹.
- ۶- همان، ص ۹۳.
- ۷- همان، صص ۲-۱۰۱.
- ۸- همان، ص ۱۰۹.
- ۹- همان، ص ۱۱۳.

با به قدرت رسیدن نادر و سقوط صفویه و نیز قدرت یافتن هلندی‌ها و انگلیسی‌ها در خلیج فارس، پرتغالی‌ها به اجبار خلیج فارس را ترک کردند و از صحنه سیاست جهانی و استعماری خارج شدند

